

Boris Pahor (1913–2022): Veliko srce v mestu v zalivu

DOI: 10.4312/SSJLK.61.61-70

Urška Perenič, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; urska.perenic@ff.uni-lj.si

Prispevek zariše življenjsko pot slovenskega tržaškega pisatelja in pričevalca Borisa Pahorja (1913–2022), ki je tudi zgodovina njegove narodne skupnosti in jo je poustvaril v svojem pripovedništvu. Tega je skupaj z voluminozno, skozi vso drugo polovico 20. stoletja raztezajočo se korespondenco svetovnih razsežnosti, ki predstavlja velik del njegove zapuščine, mogoče razumeti kot pisateljevo »novo telo« – ki pisatelja tudi po njegovi zemeljski smrti še naprej drži pri življenju. Prav tako k slednjemu prispeva nenehno prebiranje in preučevanje njegovega opusa, ki predstavlja enega od najpomembnejših segmentov slovenske književnosti tako pred mejo kot za njo.

Boris Pahor, Trst, slovenska tržaška književnost, novo telo, pripovedništvo, pisma

This article outlines the life of Boris Pahor (1913–2022), a Slovene writer from Trieste and witness to historical events. His life reflects the history of the Slovene ethnic community, which he portrayed in his prose. This—together with his extensive correspondence with contacts around the world, spanning the entire second half of the twentieth century and constituting a large portion of his legacy—can be conceived as the writer's »new body,« which continues to keep him alive even after his earthly death. Contributing to this is also the ongoing reading and study of his oeuvre, which is one of the most important segments of Slovene literature both within and beyond the national borders.

Boris Pahor, Trieste, Slovene literature in Trieste, new body, prose, letters

Med ne zares veliko svetovno poznanih slovenskih oz. tržaških literarnih ustvarjalcev, med katerimi omenimo Itala Sveva (1861–1928) in Umberta Sabo (1883–1957),¹ zagotovo sodi tržaški slovenski pisatelj in pričevalec Boris Pahor (1913–2022), ki je bil za časa svojega življenja tudi najbolj poznan slovenski avtor v Italiji in le nekaj mesecev pred smrtjo v domači hiši na Kontovelski rebri tudi eden izmed desetih najstarejših moških v Italiji – na kar je bil na svoj način ponosen. Zanj kot trmastega pričevalca je bilo namreč izjemnega pomena čim dlje kljubovati letom,² saj je to pomenilo, da bo lahko čim dlje govoril in pisal

1 S pravim imenom Umberto Poli.

2 Na zavedanje pripovedovalca (ko se v taborišče po preteku let vrne s skupino obiskovalcev, turistov), da je čas njegov zarotnik, prav tako naletimo v *Nekropoli* (2008: 15).

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025
(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)
ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X
ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

o tistem, kar je sam doživel, izkusil in videl v dolgem in težkem 20. stoletju. In kar bi si morali za vselej vtisniti v zavest, da bi mogli tudi sami (z besedami Pahorja) druge poučiti, kaj se lahko zgodi.

Še preden je dopolnil sedmo leto svojega življenja, je moral Boris Pahor v družbi sestre Eveline (z literarnim imenom Evka), ki bo pozneje, med drugo svetovno vojno, tako kakor pisateljeva žena Radoslava Premrl Pahor (1921–2009), postala partizanska učiteljica, nemočno zreti v prasketajoče zublje, v katerih je v visokem poletju, 13. julija leta 1920, (z)gorel Narodni dom, osrednja kulturna ustanova tržaških Slovencev, v kateri je imelo sedež več slovenskih organizacij in društev. V nosilni noveli zbirke *Kres v pristanu*, ki je prvič izšla leta 1959 (pod rahlo predrugačenim naslovom *Grmada v pristanu* leta 1972, čisto nazadnje pa v dopolnjeni izdaji malo pred pisateljevo smrtjo leta 2021), je med drugim – skozi pogled otroka in v časovni oddaljenosti tudi izkušnjo odraslega – zapisal naslednje vrstice:

A takrat ni bilo večera, in videti je bilo, da niti noči ne bo, zakaj nad hišami je bilo nebo rdeče, kakor da je polito s krvjo. In zrak je dišal po dimu. Kaj gori v pristanišču parnik? So se vneli hangerji? Gorijo vagoni lesa? Bo ves Trst zgorel? In Branko³ je držal Evko za roko in sta tekla domov, dol po strmi rebri, gor po stopnicah v pritličje, dol po stopnicah pod zemljo k mami, ki je sama. [...]

Oberdankov trg je bil poln ljudi, ki so kričali v rdeči svetlobi. Okoli velike hiše pa so možje s črnimi srajcami plesali in vpili: »Viva! Viva!« Tekali so sem in tja in kimali z glavami in vzklikali: »Eia, eia, eia!« In drugi so tedaj zakričali: »Alalà.«⁴ [...]

Evka in Branko pa sta bila majhna in nista razumela, kaj so menili ljudje. Vedela sta, da gori *Narodni dom* in da ni prav, da so ga hudobni fašisti zažgali, a nista vedela, [...] zakaj so zdaj vsi prišli gledat, kakó žrejo plameni hišo, ki je takó lepa in visoka? [...] (Pahor 2021: 32, 34–35)

Bile so to podobe pisateljevih otroških let, ki so mu naznanjale, da je konec sveta, in so se mu za vselej vrezale v spomin in zavest. Prav tako pa videne in doživete slike fantovskih let pesnika Srečka Kosovelove (1904–1926), če se strinjamo s Pahorjem, ko pojasnjuje, da je ogenj v verzih znamenite Kosovelove pesmi *Ekstaza smrti*, ki je v poenostavljeni šolski

Slika 1: Boris Pahor leta 1958, ko je imel za sabo že tri romane (vir: dLib, Zbirka upodobitev znanih Slovencev)

3 Pisateljev alter ego.

4 Italijanski fašistični vzkliki.

interpretaciji popredalčkana v kategorijo ekspresionizem, prav tisti ogenj, ki je uničil Narodni dom in bo uničil vso Evropo. Pahor je želel s svojo knjigo o Kosovelu (Pahor 1993) pravzaprav pokazati, da je bil Kosovel videc prihodnjega dogajanja in uničenja usode Evrope skozi diktature fašizma, nacizma in komunizma, ki jih je Pahor vse doživel in ni hotel nobene od njih sprejemati, četudi jih ni enačil. Vsem trem je rekel rezko in odločno NE.⁵ »Sam sem knjigo o Kosovelu napisal zato, da bodo Italijani brali, kaj pravim jaz o Kosovelu, ne kaj o Kosovelu pravijo v Ljubljani,« pa je Pahor (2020) odločno dejal v ekskluzivnem intervjuju ob 107. rojstnem dnevu, ki sem ga imela z njim čast pripraviti avtorica pričujoče razprave, in dodal, da je bil Kosovel primorski človek, pristen Kraševcevec (ter zato velik evropski pesnik, ob katerem ni treba na vse pretege poudarjati konstruktivizma). Kakor je primorski človek, za katerega pa je bistveno rodno »mesto v zalivu«, tudi sam.

Semkaj, v Trst, ki je osrednji dogajalni prostor njegovih novel in romanov (prim. Grdina 2024a: 35), ter k svojemu narodnemu občestvu se s pomočjo različnih protagonistov, v katere vselej projicira lastno izkušnjo,⁶ Pahor vrača tudi tedaj, ko je primoran biti daleč stran. Najpoprej z žarečega puščavskega peska v Libiji, kamor je bil v začetku februarja 1940

Slika 2: Narodni dom v Trstu, ki so ga 1920 do tal požgale fašistične škvadre (vir: dLib, Zbirka fotografij Frana Vesela)

5 Prim. zlasti prevod Pahorjevega italijanskega pogovora z Milo Orlič, ki ga je v slovenščino prevedla Marija Kacin in je izšel v *Trikrat ne: Spomini svobodnega človeka* (Pahor 2011).

6 Da pisatelj opisuje samega sebe, ima Pahor za prednost (in ne slabost), se pravi, dober pisateljski pristop. Projiciranje v tretjo osebo mu omogoča razbremenitev od psiholoških travm ter bolj racionalno gledanje na doživeto (Pahor 2020: 32–33).

poslan po vpoklicu v italijansko kraljevsko vojsko. Ta kraj po doživetju grozovitega požiga Narodnega doma predstavlja naslednjo in drugo skrajno zahtevno duševno in telesno preizkušnjo v pisateljevem življenju. A tudi priložnost za preobrazbo in najdenje »rešne poti«, kakor to uspe njegovemu dvojniku Bojanu Pertotu, ki mu Pahor posodi glas v »afriški kroniki« *Nomadi brez oaze* (1956), svojem tretjem romanu. Kot italijanski vojak slovenskega rodu na afriškem pesku se Pertot »hrani« s podobami rodnega mesta, tržaškega ozračja in morja (Perenič 2024č: 82–83),⁷ kar je značilno tudi za sledeči odlomek:

Ko je potem zjutraj stal sredi bengazijske ulice⁸ in so prvi žarki zlatili pločnike, mu je bilo, ko da je stopil iz sanj na svojo ulico doma. Prav takšna svežina v zraku, prav takšna modra neskončnost morda na koncu ulice, prav tako rožnati trakovi jutranjih žarkov nad sinjimi odsevi. In tudi ozračje nedoločno in polno pričakovanja kakor ozračje nad tržaškim mestom. V Bengaziju in v Trstu ista dvojnost plemen, isti binom jezikov [...] (Pahor 1956: 271)

Slika 3: Boris Pahor (na kameli) s še dvema vojakoma, El Abiar (Bengazi), 1940 (vir: Zen 2006: 115)

A kakor da že vse doživeto ne bi bilo dovolj, se mora po vrnitvi na beli tržaški breg po kapitulaciji Italije, septembra 1943,⁹ ter po krajšem sodelovanju z osvobodilnim gibanjem v rodnem mestu, kar je literarno ovekovečil v romanu *Mesto v zalivu* (1955),¹⁰ že v začetku leta 1944 (potem ko ga z okupatorjem sodelujoči rojaki aretirajo in predajo gestapu) podati na križev pot v nacistična koncentracijska taborišča. Med njimi v Natzweiler-Struthof v Vogezih – kar je osrednje dogajališče romana *Nekropola* (1966/67). Zahodni zavezniki ga aprila 1945 rešijo iz nacističnega taborišča Bergen-Belsen na Spodnjem Saškem, od koder

-
- 7 Na istem mestu opozarjam na dvo- in celo tridelni memoarski glas v romanu *Nomadi brez oaze*, ki zato učinkuje kot tridelno razcepljen spominski pogled, kar daje občutek »plastenja in palimpsestu podobnega tkiva romana-kronike«. Pisateljski pričevalec se v njem skozi protagonista Pertota vrača v različna obdobja svojega življenja, ki so tudi obdobja slovenske zgodovine, ter med drugim na način aluzivne izpovednosti prehaja med različnimi časi in prostori, ki izrisujejo sliko tržaške zgodovine.
- 8 V Bengaziju, ki ga je zato imel za »mesto srečnega imena« (za več prim. Pahor 2008: 54–56), se je vpisal na klasično gimnazijo G. Carducci, kar mu je nato omogočilo vpis na univerzo v Padovi.
- 9 Po vrnitvi iz Afrike in približno mesecu dni v karanteni v bližini Salerna je kot narednik-tolmač služboval v Bogliacu ob Gardskem jezeru.
- 10 Kot njegovo nadaljevanje lahko razumemo romana *Zatemnitev* (1975), ki tematizira vojne dni in zasede-ni Trst, ter zgodovinski roman *V labirintu* (1984), v katerem pa je Pahor pod lupo vzel povojni čas in skozi avtorskega pripovedovalca poglobil razpravo o problematiki reševanja nacionalnega vprašanja (prim. Perenič 2024č: 75–76).

se po »okljuku« – in sicer bivanju v sanatoriju v francoskem predmestju Villiers-sur Marne ter preroben v ljubezni do bolničarke z literarnim imenom Arlette¹¹ – kakor izgubljeni sin decembra 1946. leta vrne k očetu – materi in sestrama (prim. še Perenič 2024e, 2024f).¹²

Že leta 1948 mu pri Gregorčičevi založbi v Trstu pod naslovom *Moj tržaški naslov* izidejo črtice, ki ne samo naznačujejo začetno obdobje njegovega ustvarjanja, temveč predvsem potrjujejo Pahorjevo neustavljivo željo, ali bolje, notranjo nujo po pisanju. Kakor je večkrat povedal, ga je namreč nuja silila, da je svoja doživetja »dal iz sebe v pripoved«, kar je nanj učinkovalo psihološko razbremenilno, kajti v nasprotnem primeru bi travme (najsi gre za požig ali pa afriško in seveda lagersko življenje) trajale še naprej. Zato ne čudi, da se že v prvi knjigi in njeni nosilni črtici *Naslov na žaganici* (s še z brezimnim, vendar) z avtorskim pripovedovalcem najprej najdemo v taborišču v vogeških planinah.

Vse okoli so planine neizpremenjene, vogeške planine za naše oči, vse mesece samo tihe priče, vse mesece gorat oklep naši grobnici. Planine v naših ušesih z lajanjem esesovskih psov, vse noči. Tako tudi dolina v prepadu, globoko pod nami: dolina je samo prepad pred našimi očmi. (Pahor 1948: 7)

Vendar kakor vselej z mislijo, prebliski in spomini na rodno mesto v zalivu: na belino tržaškega brega, na *paštne* in vinograde ter na morje. Beremo:

Da, toda naše barake so uvrščene kakor vse dni. Vse gor po pobočju so barake kakor paštni po pobočju ob našem tržaškem bregu. Na vsakem paštnu dve baraki, kakor vinogradi pri nas, ob morju. Zdaj so tu vinogradi smrti sredi planin z laježem psov, vse noči. Najvišja terasa: iz dimnika lagerske kuhinje se kadi dim. Na najnižji terasi: iz dimnika nad krematorijem se kadi dim. (Pahor 1948: 7–8)¹³

Smrdljivi dim, ki ga veter nosi nad barakami, pred katerimi na klopeh sedijo suha telesa, je dim človeških teles, ki so postala polena; kosi lesa za kurjavo – prah in pepel. Izkustvo absolutnega niča in praznine, vsakodnevni stik z mrtvaki, ki ga je Pahor v taborišču imel kot bolničar, podobe izničenja teles ter s tem človeškega dostojanstva in sploh strah pred vsakršnim izničenjem, kakor ga je v njem zasejal požig Narodnega doma, ki so ga zagrešile tržaške fašistične škvadre, takó v pisatelju porodijo potrebo po (imaginarni) poustvaritvi vsega svojega življenja. Njegov pripovedniški opus – sestavljen iz črtic, novel, romanov, dnevniških zapisov, esejev, potopisov idr. in v katerem kot nekdo, ki neizmerno ljubi resni-

11 Življenjsko »epizodo« iz sanatorija je tematiziral v romanu *Onkraj pekla so ljudje oz. Spopad s pomladjo* (prva izdaja je iz leta 1958).

12 Od Pahorja leto dni mlajša sestra Mimica je umrla kot deklica, v četrtem letu življenja, za špansko gripo, česar se Pahor med drugim spominja v romanu *V labirintu* (1984), medtem ko je ob Evelini omenjeno sestro Marico leta 1947, v njenem osemindvajsetem letu, pokopala jetika.

13 Prim. z *Nekropolo* (v Jubilejni zbirki iz 2008, zlasti od str. 56), kjer je mojstrsko zgostil svoje spominjanje na taborišče.

co in pravico, do potankosti izpiše svojo življenjsko pot z vsemi potmi in stranpotmi – je zato mogoče (po Harryju Mulischu) razumeti kot pisateljevo »novo telo«. ¹⁴ Telo, ki je trajnejše od tistega, ki mu ga je ob rojstvu podarila mati, in mu je zato [novemu telesu namreč] usojeno, da pisatelja preživi tudi, ko bo moral sam zapustiti ta svet in se podati onstran (Perenič 2024b: 76) ali »navsezadnje tja, od koder je po milosti Božji tudi prišel na svet« (Pahor A. 2024: 24).

Toda pričevalca totalitarnih ideologij ter žlahtnega branilca in zagovornika slovenstva – pa tudi ogroženih jezikov in kultur, za katere je dvigal svoj glas kot član in nekaj časa podpredsednik AIDLCM¹⁵ – po telesni smrti pri življenju ne drži naprej le njegova literatura, temveč vsaj v enaki meri njegova »pisemska republika«, ki jo sestavlja več tisoč dopisov, ki so jih na pisatelja-pričevalca naslavljali drugi širom sveta, in se razteza skozi vso drugo polovico 20. stoletja. Seže pa tudi v 21. stoletje, ko se sklene s pisateljevo smrtjo.¹⁶ In če lahko rečemo, da je Pahorjevo literarno delo (z zbirko *Kres/Grmada v pristanu* ter romanom *Nekropola* v vrhu) srce njegove »književne republike«, potem je v več ozirih voluminozno korespondenco¹⁷ mogoče primerjati s *pljuči*, saj Pahor v njej v spoštljivem dialogu z množestvilnimi sogovorniki in sogovornicami *predihava* zanj bistvena vprašanja.

V preučevanju pisemske korespondence se kaže tudi pisatelj izjemen prispevek pri reviji *Zaliv* (1966–1991). Izdajati jo je začel na sredini šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko je že prekoračil abrahama, kar poudarjamo zato, ker si je še vedno komajda mogoče predstavljati, da je pisatelj s Kontovelske rebri, ki ni bil sicer še niti na polovici svoje življenjske poti, z njo lahko predstavljal takšno grožnjo jugoslovanskemu režimu.¹⁸ Spustil pa je zastor v *Zalivu* ob osamosvojitvi Slovenije, ko je presodil, da so ideje, ki jih je zagovarjal v reviji, obrodile obilen sad, in ko je torej Slovenija postala formalno neodvisna.

Revijo *Zaliv* (in v letih 1969 in 1971 tudi polemično brošuro *Odisej ob jamboru*) so (kot naročniki) skozi drugo polovico 20. stoletja namreč podpirali in prebirali predvsem po svetu razseljeni Slovenci,¹⁹ ki so imeli potne liste različnih držav in so čutili potrebo, da se Pahorju, potem ko so jo prebrali, tudi oglasijo. Seveda pa so zavzeto spremljali in prebirali tudi njegovo leposlovno delo. Pisali so mu iz Švice (Bern, Lozana), Nemčije (Münster, Köln,

14 Igor Grdina (2024b) za Pahorjev opus uporablja izraz sestavljena avtobiografija, sama pa se torej najbolj poslužujem izraza »novo telo« (Perenič 2024c).

15 *Association internationale pour la défense des langues et cultures menaces*.

16 Pahor je na pisma odgovarjal praktično do konca.

17 To je tudi sintagma, ki se pojavlja v naslovu mojega avtorskega projekta o Borisu Pahorju (spisanega v dolgi jeseni 2021. leta), ki je bil hkrati moja obljuba pisatelju in katerega nasledek je tudi popisana in urejena zapuščina (oz. vse gradivo iz nje, ki je bilo pri projektu predvideno), kar je v vsakem primeru tudi družbeno in narodno koristno opravljeno delo, za katerega bodo morda nekoč, če ne Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, hvaležni vsaj njeni uporabniki, ki bi jih pisma utegnili zanimati.

18 Vseeno ne gre pozabiti, da se je že leta 1951 v *Primorskem dnevniku* postavil v bran Edvardu Kocbeku oz. pozitivno ocenil njegovo zbirko novel *Strah in pogum*.

19 Za več in natančneje prim. Perenič 2024a: 61–76.

München, Offenbach idr.), iz Škotske (Glasgow), iz Združenega kraljestva (London), Južne Avstralije na drugem koncu zemeljske oble, Zveznih držav v ZDA Ohio in New York, iz kanadskih provinc Ontario in Nova Škotska, iz Argentine – in mnogo kod drugod. Utrjujoč povezavo med njimi, ki jo je v Buenos Airesu živeči novinar, pisatelj in esejist Ruda Jurčec (1905–1975), še eden izmed mnogih Pahorjevih dopisnikov, imenoval *un république des esprits* (republika duha). Pravzaprav bi lahko rekli, da Slovenci kljub sorazmerni številčni majhnosti v pisemski oz. književni republiki, katere veliko srce v sredini je slovenski tržaški velikan Boris Pahor, pritrjujoč njegovim prizadevanjem za narodno samobitnost, zvestobo slovenskemu jeziku, literaturi, kulturi, identiteti in svobodi, a tudi sočustvujoč z njim, ko se ga skuša osamiti,²⁰ učinkujejo kot nadvse mogočna sila ter duhovno prebujen in enoten narod (Perenič 2024b: 63).

Vseskozi živ in tvoren dialog (pisatelj si je za sleherni dopis vzel čas in nanj odgovoril!) potrjujejo tudi mnogoštevilni korespondenčni nizi s posamezniki oz. posameznicami ter ustanovami, ki sodijo na področja kulture, znanosti, religije, politike, izobraževanja in predstavljajo plodovite otoke Pahorjeve književne republike. Kot posebej pomembne se kažejo pisemske povezave z domačimi in tujimi književniki (C. Magris, V. Heinichen, I. Rakusa, F. Tomizza, P. Handke, S. Vuga, M. Košuta, J. Udovič, D. Jančar idr.) ter drugimi umetniki (U. Vrabec, U. Krek, K. M. Mizerit), z javnimi intelektualci (denimo J. M. Domenach), z novinarji, s publicisti in kulturnimi delavci (npr. pri nemških revijah in časopisih *Spiegel*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*), z zgodovinarji (M. Pahor, J. Pirjevec) ter literarnimi zgodovinarji (L. Legiša, J. Pogačnik, F. Pibernik, B. Paternu, M. Kmecl, J. Mahnič), s teologi, psihologi in filozofi (I. Urbančič, A. Trstenjak, P. Kovačič Persin), z literarnimi in kulturnimi kritiki (npr. B. Štih), izdajatelji in založniki (med njimi Harcourt Brace, Siedler, Phebus, Klett-Cotta, Gallimard), uredniki (J. Gradišnik, C. Vipotnik, K. Brenkova, T. Pavček, J. Košar idr.), učitelji, s profesorji²¹ in prevajalci pa politiki (ministrom vlade Francoske republike H. Gaymordom, francosko senatorko C. Mélot, M. Cecovinijem, J. Pučnikom idr.), z gospodarstveniki ter verskimi dostojanstveniki (M. Pirih, A. Šuštar, G. Crepaldi), z znanstveniki z različnih področij (E. Gobec, M. Matičetov, V. Kresnik idr.), s predstavniki medijev ter kulturno-literarnih idr. ustanov (sem sodijo npr. uredništvo *Il Resto del Carlino*, Circolo di Cultura Istro-Veneta [Kulturni center v Trstu], Collège de France [pariška visokošolska ustanova], Radio France,

20 Mislimo na »afero Zaliv«, ki jo je povzročila Pahorjeva objava intervjuja z mentorjem in prijateljem, pesnikom, pisateljem in politikom Edvardom Kocbekom (1905–1981) za knjigo *Edvard Kocbek: Pričevalec našega časa* (1975), v kateri je intervjuvanec spregovoril o izvansodnem poboju pribl. 14.000 s Koroškega vrnjenih domobrancev. Cena, ki jo je med drugim moral plačati pobudnik zadeve, torej Pahor, je bila enoletna prepoved vstopa v Slovenijo oz. Jugoslavijo, ki so jo nato še podaljšali, tako da je bil v Ljubljani prvič znova šele leta 1985.

21 Med gimnazijskimi profesorji pa tudi gledano v širšem risu Pahorjevih dopisnikov posebno mesto zaseda kranjska slavistka Marija Žagar (1921–1998), saj sta s Pahorjem korespondirala več kot trideset let. Njuno korespondenco sem uredila in s prek osemsto pojasnjujočimi opombami pod naslovom *Sončna ura* objavila avtorica tega prispevka. Izšla je leta 2010 pri Slovenski matici v Ljubljani.

francoski dnevni jutranji časopis *Le Figaro*, časopis Slovenske kulturne akcije v Argentini *Glas*, Francoska nacionalna knjižnica, Državni zbor Republike Slovenije, Ministrstvo za zunanje zadeve RS, Društvo slovenskih pisateljev, Slovenski center PEN, Knjižnica Sežana, Knjižnica Koper, Študijska knjižnica Trst, Heinrich Böll Stiftung, Literaturhaus Frankfurt/München/Wien, Zveza slovenske akcije, Avstralija idr.).

S tega stališča je zgovoren zemljevidni prikaz, ki je narejen na podlagi reprezentativnega vzorca iz popisa pisateljevih pisemskih stikov. Pokaže njihovo prostorsko razprostranjenost, ob čemer opazimo, da Pahorjevi stiki, ki se na časovni premici raztezajo od 1940 in praktično do njegove smrti, planetarne razsežnosti zadobijo v drugi polovici 70. let, ko se tudi zgostijo. To je tudi doba, ko je bil pisatelju zaradi zgoraj omenjenega intervjuja z Edvardom Kocbekom prepovedan vstop v Jugoslavijo, a je zrak v *pljuča* svoje književne republike obilno zajemal od zunaj.

Ne smemo pa pozabiti niti na pisma širši javnosti malo poznanih ali docela neznanih, vendar za pisatelja enako pomembnih dopisnikov in dopisnic, ki so bili zvesti bralci tako revije *Zaliv* kakor njegovih literarnih del in dokazujejo, da *pahorjanskega duha*, ki se je (z besedami Pahorjevega zvestega dopisnika in sodelavca pri *Zalivu*, patologa, doktorja medicinski znanosti in preživelega na Golem otoku²² Vlada Kresnika) vztrajno in kakor *largo* širil tudi po zaslugi pisateljeve pisemske mreže, kljub prizadevanjem jugoslovanskih oblastnikov – tem je bil Pahor trn v peti – preprosto ni bilo mogoče zaustaviti. Povedano še drugače: čeprav Pahor skozi vso dolgo drugo polovico minulega stoletja v Sloveniji oz.

Slika 4: Zemljevidni prikaz Pahorjeve pisemske komunikacije, ki se zgodi v drugi polovici sedemdesetih let 20. stoletja, ko tudi dobi izrazito svetovne razsežnosti (z odprtokodnim programom Plotly izdelala avtorica prispevka ob pomoči svoje družine; objavljeno v Perenič 2024a in 2024d)

22 Otok v Kvarnerskem zalivu. Po drugi svetovni vojni so ga jugoslovanske oblasti spremenile v prevzgojni zapor zlasti za nasprotnike režima oz. politične zapornike.

Jugoslaviji ni bil uradno sprejet in pripoznan, je vse-kakor imel zavidanja vreden recepcijski krog in torej v resnici nikoli ni bil zares sam. Pač pa prav nasprotno povezan s svojimi ljudmi in domačim mestom, kar mu je, kakor v čudovitem in že omenjenem romanu *Nomadi brez oaze* (Pahor 1956: 24) piše njegov alter ego Bojan Pertot,²³ dajalo občutek celice, ki ga hrani, ter občutek, da je skoraj doma.

V prizadevanju za ohranjanje spomina na slovenskega tržaškega velikana, ki je poslednje bivališče našel na pokopališču pri sv. Ani v Trstu, si avtorica prispevka tudi prizadevam, da bi vodene ekskurzije, pri katerih tvorno sodelujem, vselej sklenili z obiskom pisateljevega groba. Pravzaprav groba družine Pahor, kjer je pisatelj našel mir ob svoji zvesti življenjski družici, medtem ko je za nekatere, zlasti tiste, ki se trudijo spreminjati, ali bolje, brisati dele naše vse prej kot lahke zgodovine, ki so jo uničili trije totalitarizmi, še vedno *persona non grata*. Za tiste, ki ga občudujemo, pa ne samo sijajen besedni umetnik in trmasti pričevalec, ampak tudi žlahtni samohodec, čigar neprecenljiv opus bo obstal.

Slika 5: Grob družine Pahor, v katerem je pisatelj našel svoj mir ob življenjski družici Radoslavi Premrl Pahor (vir: osebni arhiv Urške Perenič, fotografija je nastala na strokovni ekskurziji 10. 5. 2025)

Viri in literatura

- GRDINA, Igor, 2024a: Ariadnina nit v avtobiografskem labirintu Borisa Pahorja. Urška Perenič, Igor Grdina (ur.): *Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor*. Ljubljana: Slovenska matica. 35–60.
- GRDINA, Igor, 2024b: Opus kot sestavljena avtobiografija. Urška Perenič (ur.): *Jaz pa nikoli nisem sanjal: Opus Borisa Pahorja med življenjem in pisanjem*. Ljubljana: Slovenska matica, Trst: Založništvo tržaškega tiska. 55–71.
- MULISCH, Harry, 1960/1995: *Zelfportrat met tulbanc [Selbstporträt mit Turban]*. München: Hanser.
- PAHOR, Adrijan, 2024: Neusahljiva očetova želja po biti. Urška Perenič, Igor Grdina (ur.): *Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor*. Ljubljana: Slovenska matica. 19–24.
- PAHOR, Boris, 1948: *Moj tržaški naslov*. Trst: Gregorčičeva založba.
- PAHOR, Boris, 1956: *Med nomadi brez oaze*. Koper: Primorska založba.
- PAHOR, Boris, 1993: *Srečko Kosovel*. Pordenone: Edizioni Studio Tesi.
- PAHOR, Boris, 2008: *Moje suhote in njihovi ljudje*. Ljubljana: Študentska založba.
- PAHOR, Boris (v sodelovanju z Milo Orličevom), 2011: *Trikrat ne: Spomini svobodnega človeka*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PAHOR, Boris, 2020: *Tako mislim*. Zbral Zdravko Duša. Ljubljana: Mladinska knjiga.

23 Ta roman v mojem pogledu predstavlja slovenski modernizem pred modernizmom (Perenič 2024c).

PAHOR, Boris, 2021: *Grmada v pristanu*. Trst: Mladika.

PERENIČ, Urška (ur.), 2010: *Sončna ura: Pisemska korespondenca Borisa Pahorja in Marije Žagar: 1961–1996*. Ljubljana: Slovenska matica.

PERENIČ, Urška, GRDINA, Igor (ur.), 2024a: *Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor*. Ljubljana: Slovenska matica.

PERENIČ, Urška, 2024b: Vseslovenski dialog Borisa Pahorja. Urška Perenič, Igor Grdina (ur.): *Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor*. Ljubljana: Slovenska matica. 61–76.

PERENIČ, Urška (ur.), 2024c: *Jaz pa nikoli nisem sanjal: Opus Borisa Pahorja med življenjem in pisanjem*. Ljubljana: Slovenska matica, Trst: Založništvo tržaškega tiska.

PERENIČ, Urška, 2024č: Med Nomadi brez oaze. Urška Perenič (ur.): *Jaz pa nikoli nisem sanjal: Opus Borisa Pahorja med življenjem in pisanjem*. Ljubljana: Slovenska matica, Trst: Založništvo tržaškega tiska. 72–104.

PERENIČ, Urška, 2024d: O Pahorjevi pisemski republiki v številkah: Časovne in prostorske razsežnosti. *Zvon* 27/1. 62–65.

PERENIČ, Urška, 2024e: Dragi moj vojskujoči se bratec, Dragi Borček!, Mio carissimo fratellone! *Zvon* 27/3–4. 74–77.

PERENIČ, Urška, 2024f: Popotnik pride v Afrike puščavo. *Zvon* 27/6. 56–60.

ZEN, Alice, 2006: *Boris Pahor: Biografija v slikah/Biografia per immagini*. Trst: Mladika.